

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/ratings/world-happiness-report/info>. 10. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті. [Товариська розмова про душевний мир]. 1770-ті р. Переклад: В. Шевчук Текст звірено із виданням: Сковорода Г. Твори в двох томах. Том 1. Трактати, діалоги. Ред. Олекса Мишанич. – Київ : УНІГУ & НАН України, 1994. – С. 325–358. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Rozmova5.pdf>. 11. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений Н. Абрамова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dict.t-mm.ru/abramov/c/cstc.html>. 12. Толковый словарь живого великорусского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovardalja.net/word.php?wordid=39717>. 13. Толковый словарь Ожегова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gufo.me/dict/ozhegov>. 14. Толковый словарь русского языка Д. Н. Ушакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dict.t-mm.ru/usakov/d/duhov.html>. 15. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с. – С. 729. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf.

М. М. Мовчан, к. філос. н., доцент
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава*
movchan.momm@gmail.com

ПРОБЛЕМА СТРАХУ У ФІЛОСОФА-МАНДРІВНИКА Г. СКОВОРОДИ

Страх є важливим екзистенціалом людського буття. Він властивий всім людям незалежно від економічних формацій чи цивілізацій, а також від етапу розвитку особистості. Але страх має своєрідну специфіку в той чи інший конкретний період становлення і розвитку особистості.

Важливо зупинитися на використанні екзистенціалу страху в людиномірній, гуманістичній (антропологічній за своєю суттю) філософії найвидатнішого українського мандрівного мислителя *Григорія Савича Сковороди* (1722–1794), який відвідав, на думку одного з перших біографів Г. Сковороди Г. Гесса-де-Кальве, крім Угощини, Польщі, Словаччини, Чехії, Прусії, Австрії і Німеччини ще й Італію [6, с. 46]. Дехто з біографів у зв'язку з подорожами Григорія Савича називає і такі традиційні й першочергові для слов'янських прочан місця, як Єрусалим, Констан-

тинополь, Афон. Але, напевно, все-таки «досвід Сковороди був набагато скромнішим і що не був він «ні в Римі, ні в Єрусалимі» [6, с. 46].

Поглядам українського любомудра присвячено чимало наукових, публіцистичних, художніх розвідок, але його багатогранний світ постійно спонукає вітчизняних і зарубіжних дослідників до розв'язання все нових і нових проблем, надзвичайно важливих у кінці ХХ – на початку ХХІ століття, коли Україна перебуває в умовах екзистенційно-антропологічної кризи. Сковородинівське осмислення людини та її екзистенції набуває особливої актуальності в сучасному світі. Сьогодні важливо, що екзистенціалізм адекватно підходить до людської тематики, оскільки навіть природа, виробництво, біологічна структура організму розглядаються під кутом зору їх взаємозв'язку з людиною, в їх екзистенціальному вимірі [9, с. 54]. Екзистенціальна методологія близька до змісту українського світоглядно-філософського менталітету. Однією з характерних рис української філософії, що проявилась у творчій спадщині Г. Сковороди, – це екзистенційний дух мислення, філософська зосередженість на ролі і призначенні людини у світі.

Людиномірну концепцію Г. Сковороди, за слушним зауваженням В. Войтовича, можна виразити так: «Сутність Людини, місце її у Всесвіті та спосіб існування на Землі. Виходячи з цього філософ говорить про три світи: “Перший є всезагальний і світ населений, де живе все народжене. Цей складений із не лічених світ-світів і є великий світ. Інші два суть часткові й малі світи. Перший – мікрокосм, тобто світик, малий світ або людина. Другий світ символічний, тобто Біблія. У населеному будь-якому світі сонце є його око, і око це є сонце. А як сонце є голова світу, то не дивно, що людина названа мікрокосм, тобто маленький світ”» [2, с. 8]. Тож беручи до уваги антропологічні погляди Г. Сковороди слід зазначити, що екзистенціали людського буття не можуть не посідати чільного місця в «українського мандрованого філософа» [1].

Г. Сковорода добре опанував зарубіжну й вітчизняну філософську думку (особливу увагу приділяв філософській культурі

Русі, братських шкіл і київської академії). Це дало йому можливість створити самобутню філософську систему – вчення про людину. Згадаймо знамениту сквородинівську версію «філософії серця» (серце – це душа людини, думка, вищий розум, Бог), яку потім перейняв і довів до певної логічної довершеності відомий український філософ і педагог Памфіл Юркевич (1826–1874). Г. Сковорода, обравши принцип Сократа «Пізнай самого себе!» за дороговказ життя і творчості, як і античний мудрець, жодного разу не зрадив цьому принципу; пізнавати світ починав із людини, із самого себе (самопізнання, самовдосконалення); для кожної конкретної людини-особистості виносив для обговорення й розуміння ті проблеми, які сам переживав і мав про них власну оригінальну думку.

Український любомудр міг зацікавити (але в декого, з певних причин, викликав несприйняття) своїми міркуваннями про життя і смерть, добро і зло, страх і самотність, любов і свободу, гріх і Бога майже кожному людину. Ставлячи в центр філософських розмислів людину, він робив цілком закономірний для себе висновок: людина може дійти до Бога, пізнавши передусім себе саму. Тому богопізнання пов'язане в нього саме із самопізнанням [7, с. 485].

Неабиякого значення у своїй творчості філософ надавав екзистенціалу страху, який у нього тісно пов'язаний з іншими вагомими екзистенціалами – самотністю, любов'ю і свободою.

Страх, на нашу думку – це «стан, який виражає невпевненість у пошуках надійності, що зумовлений дійсною чи уявною загрозою біологічному чи соціальному існуванню і благополуччю людини, забезпечуючи при цьому самозбереження індивіда» [8, с. 6].

Аналізуючи страх, Г. Сковорода певною мірою випереджав західних екзистенціалістів (С. К'еркегора, М. Гайдеггера та ін.), які жили й працювали у ХІХ–ХХ ст. Він розрізняв два види страху: боязнь та метафізичний страх, де перший – це рабський, емпіричний страх, а другий – страх образити істоту, яку людина найбільше любить. Причому метафізичний страх має в нього як глибинно-екзистенційну, так і онтологічну закоріненість. На

думку філософа, переживання такого страху не дає втратити фундаментальний зв'язок людини з Богом як останнім джерелом радості, духовної сили і мудрості.

Зі страхом тісно пов'язана тривога. Чимало дослідників минулого й сучасності, ототожнюючи страх і тривогу, твердили, що це один і той самий стан, однак страх властивий не лише людині, але й тваринам. Тривога ж притаманна тільки людині. На нашу думку, тут слід акцентувати не просто на тривозі, а на стані турботи, дискомфорту, страху, не пов'язаних із якоюсь певною причиною. Цю властиву лише людині тривогу першим описав у роботі «Страх і трепет» (1843) С. К'еркегор. Він доводив, що причиною страху є зовнішнє джерело загрози. Для тривоги таке джерело не потрібне. Для її появи достатньо нашої уяви, думки. Звичайний страх – це «реакція на фактично наявні несприятливі зовнішні обставини, а почуття тривоги – це турбота викликана припущенням про можливий несприятливий наслідок» [5, с. 31]. Слід зазначити, що найбільш чітко відмінність між страхом і тривоگو сформулював німецько-американський теолог і філософ-екзистенціаліст П. Тілліх (1886–1965) у розвідці «Мужність бути» (1952).

М. Гайдеггер і С. К'еркегор пов'язували тривогу з «падінням людини» та з первородним гріхом, бо людина «відійшла від себе», «відчулилася від своєї природи» [3, с. 165]. Онтологічна тривога завжди відіграє першорядну роль, бо тільки під її впливом та її поштовхом людина наближається до своєї автентичності. Тривога, як вважав Г. Сковорода, відкриває людині очі на реальність її умов, а тим самим і на необхідність Божої ласки [3, с. 166].

Філософ вважав, що поряд зі страхом людина завжди має відчуття широкій глибокій любові до Бога. Істинна християнська любов стає джерелом усього земного життя. Вона дає глибоке відчуття повноти особистості, спрямована на переживання цілісності в поєднанні з іншою людиною і світом. Любов разом з вірою виводить людину за межі тлінного «Я», таїть у собі глибокий пізнавальний зміст, живить душу, підштовхує на шлях справжнього щастя. Любов співвідноситься з дружбою.

Екзистенційні тенденції від початків і дотепер властиві всій українській філософській культурі. Вони простежуються й у творчості Г. Сковороди, хоча, можливо, прямо й не пов'язана з одним із найвпливовіших напрямків світової філософської думки ХХ ст. Екзистенційний вимір духовності людини в Г. Сковороди поєднувався з розумінням багатьох екзистенціалів, які він переживав. Страх і самотність мандрівний філософ вважав реальними, неминучими, але й не бажаними, вважаючи, що їх подолання в житті кожної людини – це суттєвий крок до вдосконалення духовності.

Одне з центральних місць у філософських роздумах мислителя посідав вагомий різновид страху – страх Божий. Український сковородинознавець Л. Ушкалов повідомив авторці сценарію і режисерці документального фільму «Усе в тобі» Л. Нестулі (прем'єра відбулася на Полтавщині у 2013 році і спричинила щирий інтерес не лише серед науковців, але й широкої громадськості) цікавий факт. Коли одного з учнів Г. Сковороди запитали, чого він навчав у Харківському колеґіумі, той відповів: «Страху Божого». Страх Божий у цього мудреця – це не що інше, як Божа віра, котра живить і веселить людське серце, визнає Бога й Божу премудрість. Антиподом до страху Божого (Божої віри) виступає пекельна віра, що може лише мучити й губити людину.

Г. Сковорода неодноразово зосереджував свою увагу на одвічній темі – смерті. У його роздумах і розмовах завжди звучав оптимістичний наказ для кожної особистості: смерті не слід боятись. Як християнин і «як один з найкращих інтерпретаторів Христового Богочення» [4, с. 12] він усім єством своїм відчуває наближення неминучої смерті і без найменшого страху готується до «недалекої своєї мандрівки до Престолу Всевишнього, сам для себе копає яму під великою липою» [4, с.12].

Григорія Савича Сковороду справедливо називають українським Сократом і навіть «Предтечею Месії України» [63, с. 6]. Адже Г. Сковорода «світив дорогу Шевченкові, Шевченко – Франкові, Франко – Лесі Українці, а вони разом усім нам» [2, с. 6].

Г. Сковорода – класик вітчизняної філософії, визначний мислитель України. Донині його постать на позір відома і загадкова водночас. Його концепція залишається актуальною не тільки для сьогодення, а й для майбутнього, оскільки розглянутий екзистенціал страху безпосередньо пов'язаний із вченням про людину, власне, з філософією людини.

Інформаційні джерела. 1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – Київ : Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с. 2. Войтович В. Предтеча месії України / В. Войтович // Сковорода Г. Пізнай в собі людину / [пер. М. Кашуба ; пер. Поезії В. Войтович]. – Львів : Світ, 1995. – 528 с. 3. Глива В. Вступ до психотерапії : навч. посіб. / В. Глива. – Острогож – Київ : Острозька академія ; Кондор, 2004. – 530 с. 4. Діброва Г. О. Людина не повинна боятися смерті / Г. О. Діброва // Віра і культура. – 1959. – № 4. – С. 11–13. 5. Курпатов А. Средство от страха / А. Курпатов // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.uatur.com/html/interesno/kurp-strax.html>. 6. Лоциц Ю. М. Сковорода / Ю. М. Лоциц. – Москва : Молодая гвардия, 1972. – 224 с. 7. Мовчан М. М. Екзистенціали людського буття у філософії Григорія Сковороди: страх, самотність, любов, свобода / М. М. Мовчан // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : ВІР УАН, 2011. – Вип. 50. – С. 357–364. 8. Мовчан М. Н. Экзистенциал страха и современный человек / М. Н. Мовчан // Ученые записки. – № 1. Серия: Мова та література. Серия: Суспільно-політичні науки. – Баку – Полтава, 2012. – С. 5–10. 9. Супрун А. Г. Проблема людини в контексті розвитку української екзистенційної традиції / А. Г. Супрун // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ : Центр духовної культури, 2008. – № 74.